

Vesikalardan notlar :

BOZUK İDAREDEN ŞİKÂYETÇİ İKİ ŞAİR

O. BURİAN

Eski tarihçilerimizin, bugünkü ilim anlayışına pek uymayan bir gelenekleri, metinlerine — söz düştükçe — tanınmış şairlerden beyit, kıta ve gazeller, kaside yahut mesnevi parçaları iktibas etmekte. Hattâ, Âli gibi şair olanları, bahsettikleri vaka hakkında kendileri bir şiir yazmışlarsa onu da araya sıkıştırırlardı. Bu gelenek, hadiselerin geçişini takip etmek isteyenler için yersiz birer durak gibi görünürse de, tarih ile edebiyat arasındaki içtimaî münasebetin canlı birer delili olarak kıymetlidir. Hem, tarihlere bu yoldan giren şiirler, şair, divan edebiyatının belli şekillerinde ustalığını gösterdin, yahut bir Fars ustasıyla boy ölçüşün diye yazılmamıştır. Çok kere, anılan hadisenin verdiği heyecanın eseridir. Bir gün, bu zihniyeti göz önünde tutarak taranacak tarihlerimizden, istifadeli ve zevkli bir şiir mecmuası derlenebileceği muhakkaktır.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kütüphanesinin Saip Sencer yazmaları arasındaki Selânikî tarihini okurken rastladığım üç şiiri bu bakımdan dikkate değer buldum ; aşağıya naklediyorum. Bunların ikisi bahadır şair Gazi Giray (1554 - 1608) tarafından yazılmış gazellerdir. Biri gerçi ehemmiyetle anılır. Fakat bilinen metinle eldeki metin bir ayrılık gösteriyor mu diye kıyaslamak üzere basılısını arayıp da ele geçiremeyince burada neşredilmesinin faydasız olmayacağını düşündüm. Gazi Giray'ın şiirleri henüz topluca neşredilmiş değildir. Dağınık olarak neşredilenlerden, meşhur "Rayete meylederiz,, gazeli müstesna, hiçbiri kolay ele geçmiyor. Halbuki, kanaatimce, , burada verilen "Telhkâm olsak acep mi,, gazeli, ifade bakımından değilse bile özlü fikir bakımından, meşhur gazelinden üstündür. Benim için yeni olan ikinci gazelinin, şairle meşgul olanlar için de öyle olmasını temenni ederim.

Üçüncü şiir on altıncı yüzyıl sonlarında yaşamış ve "Sarhoş,, adıyla tanınmış şair Abdi'nin bir mesnevisidir. Yanılmıyorsam neşredilmiş değildir. Şairin belli başlı eserlerindedir. O devirde tımar ve zeamet dağıtımının ne kadar bozulduğunu, kalelerin nasıl bir elden gittiğini, saray mensuplarının irtişaya kendini ne kadar kaptırdığını açık bir dille anlatan dikkate değer bir şiirdir.

* * *

1001 (1592) yılında başlıyan Avusturya seferi sürüp giderken yazılan bu gazeli, Selânikî "serhadde kışlaktan Gazi Giray han kapucu

başısıyla Nemçe kirali sulha talip olduğu haberin geldiğüdür,, faslına *derkenar* olarak veriyor¹.

تلخ کام اولسق عجبی حالیمزنی برکورتک
بورتمزدن کلدی بالله اجی صوبی صونبرک

Telh-kâm olsak aceb mi hâlimizni bir görün
Burnumuzdan geldi bi-'llâh âcı sûyı Şonburun

اهل اسلام ایلرن کفار غارت ایلدی
ای خدا ناترسلر سز رشوت الک اوتورتک

Ehl-i İslâm illerin küffâr gâret eyledi
Ey Hüdâ-nâ-tersler siz rüşvet âlin oturun

عرصه رزم ایچره بز قانلر توكوب قان اغلرز
وادی عشرتده سز جام صفا ذوقن سورن

'Arsa-i rezm içre biz kanlar töküb kan ağlarız
Vadi-ı 'işretde siz câm-i safa zevkin sürün

خیلی بی اهنکدر قانون دولت نغمه سی
ای مدبرلر انک باری قولاغینی بورتک

Hayli bî-âhengdir kanun-i devlet nağmesi
Ey müdebbirler anın bârî kulağını bürün

صنمکنز دار الامان فانی درر قالمز سزه
بویه قالسه بر ایکی کون داخی صبر ایلك کورتک

Sanmanuz dâru-'leman fânidürür kalmaz size
Böyle kalsa bir iki gün dâhi sabr eylen görün

بر تدارک اولماز ایسه کتدی الدن مملکت
اعتاد ایتمزسکنز² اطراف عالمدن صورتک

Bir tedârük olmaz ise gitdi elden memleket
İ'timâd itmezsenüz etrâf-i 'âlemden sorun

ارتشا برله موالی جمع التون ایلسون
الذین یکنزون آیاتی ا کا طاپشروک

İrtişâ-birle mevâlî cem^c-i altûn eylesün
Ellezine yeknizün âyâtın ana tapşırın

¹ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kütüphanesindeki yazma nüsha, yaprak 227. Metinlerin okunmasındaki kıymetli yardımı için Orhan Şaik Gökyay a, metinlerin transkripsiyonu için de Kemal Edip'e teşekkür borçluyum.

² ایتمزسه کنز okunacak.

خان غازى يىخشى بو نظمى سزه قىلدى روان
 كر يمان سوز سويلر ايسه انى صونبردن صورتك¹

Hân-i Gazi yahşi bu nazmı size kıldı revan
 Ger yaman söz söyler ise anı Sonburdan sorun

1006 (1597) zilkadesinde Gazi Giray Erdel'e akın ederken yazıp
 İstanbul'a gönderdiği şu gazeli de Selânîkî *derkenar* olarak veriyor²:

بر مجاهد قولکنز ترك ايدرز جان و سرى
 پادشاهم نه ديم صكره دويارسن خبرى

Bir mücâhid kulunuz terk ideriz cân ü seri
 Pâdşâhım ne diyem sonra duyarsın haberi

قاچکنز تیغ و تیردن³ چایشک دین یوله
 اول بنم بوینجه کر وار ايسه انک ضررى

Kaçmanız tiğ u teberden çalışın din yolına
 Ol benim boynuma ger vâr ise ânın zareri

بزه اقدام ایدرز وارمغه برکون ایلرو
 کیرو قالمز بو دینه هرکیمک اولسه چکرى⁴

Biz de ikdam iderüz varmağa bir gün ileri
 Girü kalmaz Bûdine her kimin olsa ciğeri

¹ Kırimlı Abdullah oğlu Hasan *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, I, 4-5 (1932) için yazdığı «Kırım tarihine ait notlar ve vesikalar : Gazi Giray'ın mektupları» başlıklı makalede, anlaşılan «Esseb-üs-seyyar» dan alarak, bu gazel-mektubun buradakinden epeyce farklı bir metnini çıkardığı için onu da vermeyi faydalı buldum :

Telhkâm olsak acepmi halimizi bir görün
 Burnumuzdan geldi billah âcı suyu Sonburun
 Ehli İslâm ellerin kâfir hasaret eyledi
 Ey huda nateresler rüşvet alın oturun
 Arsayı rezm içre biz kanlar döküp kan ağlarız
 Vadiyi işrette siz cem safa zevkin sürün
 Bir tedarik olmaz ise gitti elden memleket
 İtimat itmezseniz etrafı âlemde sorun
 Ey vatandan ayru herdem cengeden biçareler
 Rast eylen tiri mihnetten bela yayın kurun
 Hayli bi aheng imiş kanuni devlet nağmesi
 Ey müdebbirler anın barı kulağını burun
 Sanmanız dar-ül aman olan mekân kalur size
 Böyle kalsa biriki gün dahi sabredin götün
 İrtişa bir mevali cem-i dinar etmede

الذین یکفرون ayetin yetkiz görün

Han Gazi sîtkile bu nazmı kılmıştır revan
 Ger yaman söz söylerse anı Sonburdan sorun

² Aynı yazma, 215.

³ تبر olacak.

⁴ Yürek, cesaret mânasına چکرى olacak.

ماجرای سفرک دردی نه شرح ایتم
استماع ایده نه تأثیر ایده اول غم اثری

Mâcerâ-yj seferin derdini ne şerh itsem •
Istimâ° îdene te'sir ide ol ğam eseri

عزم ایدر اولدی غزایی سفره سلطانم
قیل اکا خیر دعا اولده¹ قولکدر ایش اری

°Azm ider oldı Gazayı sefere sultânım
Kıl ana hayr-i du°â ol da kulundur iş eri

Selânikî, 1004 (1595) yılında Estergon kalesinin düşman tarafından zaptedilmesi üzerine Abdi'nin yazdığı şiiri *derkenar* olarak vermeden önce, tarihinde şöyle takdim eder: "Divan-ı humâyun kâtiplerinin marifet-ü kemal ile mümtazlarından şiir-ü inşada kâmil-ü mahir Abdî Efendi ahval-i mülk-ü millete vâkıf mesnevi nazm üzere padişah-ı cihanpenah dergâhına îsal için müfti-'l-enam şeyh-ül-islâm hazretlerine ahval-i serhaddi yazup irsal eyledüğü nazma dide-i itibar ile nazar oluna. „²

Elâ ey Pâdşâh-i asman-taht
Hümâyun-saltanat Şah-icüvan-baht
Kelam-i hakki ğuş it dostlerden
Şehâ ser-hadleri kapladı düşmen
Tameşvar ile Göle kaldı ancak
Adu zabtındadır hep gayri sancak
Buduna tabi' olanlardan el'an
Kalupdur Soltuk u Kupan u Hatvan
Birisi dahi Ustunibegrad
Kalanun hali oldı cümle ber-bad
İderler ekserin ihrâku bi-'n-nar
Bize Dûzeh azabın kıldı küffar
Yaklıdı bir nice çitden blanka
Müselmanlar düşüpdür çok nanka (?)
Kalup Papada bekçi hayli Tatar
Yanık içinde dahi nicesi var
Virilmek vacib olmuşken mevâcib
Birisi olmadı çok oldı tâlib

الا ای پادشاه اسمان تخت
هایون سلطنت شاه جوانخت
کلام حق کوش ایت دوستلردن
شها سرحدلری قیلادی دشمن
طشموار³ ایله کوله قالدی انجق
عدو ضبطنده در هپ غیرى سنجق
بدونه تابع اولانلردن الان
قالدر صولتق و قوپان و خطوان
برسی داخی اوستونی بلتراد
قلانک حالی اولدی جمله برباد
ایدرلر اکثرین احراق بالنار
بزه دوزخ عذابن قیلدی کفار
یا قیلدی بر نیجه جیتدن بلانقه
مسلمانلر دوشبدر چوق نانقه (؟)
قالوب پاپاده بکچی خیل تاتار
یانیق ایچنده داخی نیجهسی وار
یرملک واجب اولمشیکن مواجب
برسی اولدی چوق اولدی طاب

¹ اول ده anlaşılacak.

² Aynı yazma, 163.

³ طمشوار olacak.

Anunçün cümlesi oldu perîşan
 Tatarlardan kimesne yoktur el'an
 Yeniçeri sipâhî vü silih-dar
 Eğer olsa idi anları yoklar
 Bulunurdu anun da rub'u mevcud
 Esâmîdür olan defterde ma'dud
 Ağası bî-kusur alur vazife
 Bilür mi ola bu hâli Halife
 İki yirden virilür bire sancak
 Ya bu sancak degül bir sancı ancak
 Za'imün şimdi nuksânı katı çok
 Sipâhînün devede kulağı yok
 Kanı ser-hadde tîmâr ü ze'âmet
 Alupdur ekserin erbâb-i devlet
 Sitanbdlda çoğı saklı vü gümdüt
 Sorulsa her biri diri (?) evümdür (?)
 Eğer evvelki gibi olsa yerli
 Olurdu dâima atı eğerli
 Olunca hâl-i düşmenden haber-dar
 İderlerdi adûya doğru ılgar
 Otuz olan za'imün üçü yokdur
 Bu nuksan şimdi hersancakdaçokdur
 Kılıcın kimi erbâb-i kalemde
 Kimi çavuşlarda böyle demde
 Koçılarla gider mahsûl dâ'im
 Sefer âlâmını çekmek ne lâzım
 Elinde çoğının yüz bin ze'âmet
 Birin alur birin ider feragat
 Kanı ser-hadlerün merd-i yararı
 Kırıldı ekseri yok oldu varı
 Birisi geldi (vü) gitdi yirine
 Virilmez her ne yarar esterine
 Vırtteydi berat ü müft dirlik
 Yolunda ölmeği dilerdi birlik
 Satar mahlûli hep beğler beğiler
 Kani bu hak kelâmı sana söyler

انكچون جلهسى اولدى پریشان
 تاتارلردن كيمسه يوقدر الان
 يكيچرى سپاهى و سلحدار
 اكر اولسه ايدى انلارى يوقلار
 بولنوردى انكده ربي موجود
 اساميدر اولان دفترده معدود
 اغاسى يقصور الور وظيفه
 بيلورمى اوله بو حالى خليفه
 ايكي يردن ورييلور بيره سانجق
 يه بو سانجق دكل برصانجى انجق
 زعيمك شمدى نقصانى قتي چوق
 سپاهينك دهوده قولنى يوق
 قتي سرحدده تيمار و زعامت
 الوبدر اكثرين ارباب دولت
 ستانبوله چوغى صاقلى و كدر
 صورلسه هر بى ديرى (?) اومدر
 اكر اولكى كى اولسه يرلى
 اولوردى دائما آتى ايرلى
 اولنجه حال دشمندن خبردار
 ايدرلدى عدويه طوغرى ايلغار
 اوتوز اولان زعيمك اوچى 1 يوقدر
 بو نقصان شمدى هر سانجقده چوقدر
 قليچك كيمي ارباب قلمده
 كيمي چاوشلرده بويه دمده
 قوجيلره كيدر محصول دائم
 سفر الامنى چكك نه لازم
 انده چوغنك يوز بيك زعامت
 برين الور برين ايدر فراغت
 قتي سرحدرك مرده يارارى
 قردى اكثرى يوق اولدى وارى
 بريسى كلدى كشتى يرينه
 وريلز هر نه يازار و استرينه
 وريلىدى برات و مفت ديرك
 بولكده اولمكى ديلردى برك
 ستار محلولى هب بيكلر بيكلر
 قتي بو حق كلامى ساكه سويلر

Şu kim mâlin virüp alur ze'âmet
 Alup mahsûlin eylerler ticâret
 Şehâ halki eğer olsaydı yoklar
 Bulınurdi bizde bir nice tîmar
 Çoğınun adı var kendüsi yokdur
 Bu *güne* kullarun gayetde çokdur
 Alup mahlûli eylerler berâtı
 Velî ne bir iti var ne bir atı
 Yerinde yokladur mîr-i alaya
 Ya varur kayd eyler (?) aya
 Dilîrim deyü dilsizler çoğaldı
 Düşen timarı ekser anlar aldı
 Düşen mahlûli ma'zul almamışdur
 Alan dahi begine gelmemişdür
 Ri'âyet gitdi kânun-i kadîme
 Virilmez çün menasib müstakime
 Cünud içre bu hali gördü düşmen
 Bu denlü ihtilâli bildi düşmen
 Aceb derde irişdi ehl-i İslâm
 Zebûn itdi kamûsın hüzn ü âlâm
 Kimesne idemez arz-i vakâyi'
 Ağalarda çoğaimişdur tevabi'
 Yazılsa sunmak için nice ruk'a
 Ararlar bir mu'âvin buk'a buk'a
 Değildir hiç bir veçhile kâ'il
 Ola kâğıdları sen şaha vâsil
 Yazup serhadlünün âhir cevâbın
 Bulam deyü kıyâmetde sevabın
 Ayağın toprağına itdüm irsal
 Nola sultânım itse anı -îsâl
 Elâ ey Şeyh-ül-İslâmı zemânun
 Çü sensin mercii şâh-i cihânun
 Kime varsın bu kâğıd sen dururken
 Ihâta eyledi etrafı düşmen
 Gelüb bir nice bin küffâr Beçden
 Giçürdi ehki İslâmî kılıçdan
 Gezerler boynu bağılu ehl-i İslâm
 Bahâsın vermekiçün eyleyüp vâm

شوکیم مالن ووروب الور زعامت
 الوب محصولن ایلرلر تجارت
 شها خلقی اکثر اولسیدی یوقلار
 بولینوردی بزده بر نیچه تیمار
 چوغنک ادی وار کندوسی یوقدر
 بوکونه قوللرک غایتده جو قدر
 الوب محلولی ایلرلر براتی
 ولی نه بر ایتی وار نه بر آتی
 یرنده یوقلادر میرالایه
 یا وارر قید ایلر اسرایه
 دلیریم دیو دلسزلر چوغالدی
 دوشن تیماری اکثر انلر الدی
 دوشن محلولی مزول المامشدر
 الان داخی بکینه کلامشدر
 رعایت کتدی قانون قدیمه
 ویرلز چون مناصب مستقیمه
 جنود ایچره بو حالی کوردی دشمن
 بو دکلو اختلالی بلدی دشمن
 عجب درده ایرشدی اهل اسلام
 زبون ایتدی قوسن حزن و الام
 کسنه ایدمعرض وقایع
 اغالرده چوغالمشدر توابع
 یازلسه صوتمقی ایچون نیچه رقمه
 آرارلر بر معاون بقمه بقمه
 دکدر هیچ بر وجهیله قائل
 اوله کاغذلری سن شاهه واصل
 یازوب سرحدلونک اخر جوابین
 بوله دیو قیامتده ثوابین
 ایاغن طوراغنه ایتدم ارسال
 نوله سلطانم اتسه انی ایصال
 الا ای شیخ الاسلامی زمانک
 چوسنسین مرجعی شاه جهانک
 کسه وارسون بو کاغذ سن طوررکن
 احاطه ایلدی اطرافنی دشمن
 کلوب بر نیچه بیک کفار پیچدن
 کچوردی اهل اسلامی قلیچدن
 کزرلر بوینو باغلو اهل اسلام
 بهاسن ویرمکیچون ایلوب وام

Reva mı bunca bin ebkâr-i husnâ
 Tasarruf eyleye alup nasârâ
 Gün olmaz gelmeye feryadcılar
 Meded deyü muavin asker ister
 Yerinde yerlü asker yok ne çâre
 Ki varup yardım ide bir hisâre
 Hanâzîr ile pür olup ma'âbid
 Devâbın ola âhurı mesâcid
 İç illerden gelen ahvâli bilmez
 Geçidlerden geçerken âli bilmez
 Olup yerli yararına ri'âyet
 Satılmaydı timar ü ze'âmet
 Geleydi cümle huddâm-i ekâbir
 Himâyet etmeseydi kimse bir bir
 Bu serhaddin giderdi ihtilâli
 Olurdı askerın mazbut hâli
 Reva mı olavuz Tatara muhtaç „
 Ola bizden kavî şol nice aç
 Ne güne kaldı cünd-i Âl-i Osman
 Ki öz derdine ilden uma derman
 Vukufum olmağile maceraya
 Anı arzetti Abdi hâk-i paya
 Kalur mı âdemin hiç ihtiyarı
 Ki yazmaya bu hali iztırarı
 Müselmanlar size geldi emânet
 Umarlar idesiz îsâle himmet
 Ki ma'lûm edinüp şâh-i cihan-gîr
 Bulardan intikama ede tedbîr
 Umarım senden ey Fettâh-i bî-çun
 Hemîşe pâdşâh-i rub'-i meskûn
 Adû üstine azmi edine hû
 Gele karşıya düşmen boynu bağlu

روای بونجه بيك اباكار حسنى
 تصرف ايله آلوب نصارى
 كون اولمز كليہ فریادچیلر
 مدد دیو معاون عسکر استر
 یرنده یولو عسکر یوق نه چاره
 که واروب یاردم ایده بر حصاره
 خنازیر ایله بر اولوب معابد
 دوايک اوله اخوری مساجد
 ایچ ایلردن کلن احوالی بلز
 یکیدردن کچرکن الی^۱ بلز
 اولوب یرلی یارارینه رعایت
 صائنایدی تیمار وزطامت
 کلیدی جمله خدام و اکابر
 حمایت ایتسیدی کسه بر بر
 بو سرحدک کیدردی اختلالی
 اولوردی عسکرک مضبوط^۲ حالی
 روای اوله وز تاتاره محتاج
 اوله بزدن قوی شول بر نجه اج
 نه کونه قالدی چند^۳ آل عثمان
 که اوز دردینه الدن اومه درمان
 وقوفم اولغیله ماجرایه
 انی عرض ایتدی عبدی خاکبایه
 قالورمی ادمک هیچ اختیاری
 که یازمایه بو حالی اضطراری
 مسلمانلر سزه کلدی امانت
 اومارلر ایدهسز ایصاله همت
 که معلوم ایدینوب شاه جهانکیر
 بولاردن انتقامه ایده تدبیر
 اومارم سندن ای فتاح بیچون
 همیشه پادشاه ربع مسکون
 عدو اوستنه عزمی ایدینه خو
 کله قرشویه دشمن بوخی باغلو

¹ Hile mânasına آل olacak

² مضبوط yazılacakken kalem sürmüş olacak.

³ Asker mânasına چند olacak.